

Henk't Jong

Het graafschap in

de veertiende eeuw

Hoogtij van

HOLLAND

Inleiding^I

Waarom heet dit boek, ondanks alle veertiende-eeuwse ellende, *Hoogtij van Holland*? Ik hoop hierna uit te leggen dat de titel in ieder geval geen loze kreet is. De historische omstandigheden en diverse gebeurtenissen juist in die eeuw hebben ervoor gezorgd dat het graafschap Holland (en het graafschap Zeeland in iets mindere mate) de kans heeft gekregen om uit te groeien tot een welvarend gewest. Met name Holland nam toen een voorsprong op de andere 'landen' binnen wat nu Nederland is. Het waren de steden die, ondanks de Vlaamse inval van 1304, de grote hongersnood, de diverse pestperioden en de steeds terugkerende partijtjwisten onder de adel (waarvan ze op den duur ook te lijden hadden), een machtspositie opbouwden. Hun kennis op het gebied van handel en nijverheid maakte de steden rijk, en daardoor werden ze geliefde geldschieters voor de graven, die vaak op zwart zaad zaten. Toen nam het hollandocentrisme een aanvang: het graafschap Holland werd het welvarendste van alle Lage Landen en bepaalde later voor lange tijd hoe er naar de Nederlandse middeleeuwen werd gekeken.

De stabiele regeringen van graaf Willem III en hertog Albrecht, plus de afwezigheid van oorlog (op enkele korte perioden na) binnen de eigen grenzen, zorgden voor rust. Daardoor bloeiden de internationale handel en de lokale en regionale nijverheid. Vlaanderen daarentegen, dat altijd de 'rijke man' van dit deel van Europa was geweest, raakte door zijn conflict met Frankrijk steeds dieper in de problemen. Het land had te maken met failliete boeren, verpauperde wolbewerkers in de steden en naar het buitenland (niet zelden Holland) vluchtende kooplui en lakenfabrikanten. Het zuchtte onder het juk van enorme boetes aan hun leenheer, de Franse koning. Engeland en Frankrijk raakten bovendien verwickeld in

Boerenopstand 1357,
Henri de Ferrières,
*Le livre du roy Modus
et de la royne (...) qui
parle des deduis et de
pestilence*. Parijs, Bi-
bliothèque Nationale,
Ms. Français 12399.

een verwoestende en armoede brengende oorlog, die elke vijf tot tien jaar weer oplaaide en met name in delen van Frankrijk voor enorme ellende zorgde. En waarin ook Vlaanderen werd meegesleept.

Zowel in Vlaanderen als in Frankrijk liep deze ellende uit op grote opstanden onder de bevolking, met name op het platteland: in Vlaanderen tussen 1323 en 1328 en in Frankrijk in 1358. Dat laatste als gevolg van een Engelse overwinning in 1356. De boeren hadden zoals gewoonlijk het meest te lijden van de oorlogen en handelden uit wanhoop. Ondanks de successen die de Engelsen in 1346-1347 en 1356 behaalden, stopte de oorlog niet en moesten de legers betaald worden. De schatkist raakte leeg en de vorst ging failliet (evenals zijn geldschieters), zodat in 1381 ook in Engeland een grote opstand uitbrak onder de boeren. De belastingen en beden waren niet meer op te brengen. De vorsten en de edelen sloegen al die opstanden overigens, nadat ze de eerste schrik te boven waren, bloedig neer. In het Duitse Rijk was het ook onrustig; daar vochten geregeld in steeds wisselende combinaties vorstendommen tegen elkaar en tegen of vóór de rooms-koning of keizer, of de tegenkoning. De keizers Lodewijk IV en Karel IV hadden er hun handen vol aan om de dikwijls opstandige adel rustig te krijgen en te houden. Bij ons bleven dit soort gewelddadige oproeren uit, al waren ook hier aanzetten tot wat burgeroorlogen hadden kunnen worden. Die hadden echter andere oorzaken.

In Holland boorde men intussen nieuwe markten aan. Kooplui uit Deventer en wat later Kampen en Zwolle handelden al vanaf de twaalfde eeuw met de Duitse Hanze. De Hollanders voegden zich daarbij gedurende de late dertiende eeuw. En er werd toen al haring gevangen voor de kust van Schonen (Skåne, nu Zweden, toen Deens) en die werd vervolgens verhandeld. Maar kort na het midden van de veertiende eeuw voeren Hollandse schippers zelf naar de Oostzee om graan uit Pruisen

te halen. De reden daarvoor was dat de eigen akkers niet meer genoeg opbrachten. Deze Baltische gebieden bleven tot in de zeventiende eeuw ook een belangrijk leverings- en afzetgebied. Met Scandinavië dreef Holland eveneens steeds meer handel.

Dat was de basis van Hollands voorsprong. Maar die basis was wel te danken aan Frans- en Duitssprekende graven. Die graven en hun doen en laten worden beschreven in de volgende zes hoofdstukken. Maar eerst schrijf ik iets over hun herkomst en achtergronden. En over nog een aantal steeds in de veertiende eeuw terugkerende fenomenen, zoals de rol van de steden en de invloed van oorlogen.

De buitenlanders²

Na het uitsterven van het Hollandse huis door de onverwachte dood van de kinderloze, jonge graaf Jan I in 1299 kwamen de graafschappen Holland en Zeeland in handen van een buitenlandse dynastie. Jan van Avesnes, later graaf Jan II, die door zijn omgeving waarschijnlijk Jehan werd genoemd, was de zoon van Aleid van Holland (1231-1284), de zuster van graaf en rooms-koning Willem II (1227-1256). Hij was de enige mannelijke erfgenaam voor het graafschap. Zijn vader was titulair graaf van Henegouwen, al werd hij dat in de praktijk nooit. Jan wel. Na de dood van zijn grootmoeder gravin Margaretha van Vlaanderen, die Henegouwen onder zich had gehouden, kon hij zich in 1280, na een langdurige strijd met het Vlaamse gravenhuis, zelf graaf noemen.

Jan van Avesnes werd opgevoed in Henegouwen en hoewel zijn moeder Hollands was, zal die opvoeding voornamelijk Franstalig zijn geweest. Toen zij na 1258 voogdes werd voor haar neefje Floris V was hij, samen met zijn wat jongere broer Boudewijn, al begonnen aan zijn opleiding tot *ridder*. Die opleiding vond eveneens plaats in dat zuidelijke graafschap. Hun jongere broers Burchard, Gwijde, Willem en Floris en zusje Johanna zullen met hun moeder zijn meegegaan. Zij zorgde ervoor dat de Hollandse Floris Frans en zijn Henegouwse neefjes Nederlands leerden. Gwijde, die tot priester opgeleid werd in Luik, dat deels Vlaams-talig was, fungeerde vlak na Jans aankomst in Holland waarschijnlijk als zijn tolk.³

De onderdanen moesten wennen aan de buitenlandse vorst. Hij kwam uit een andere omgeving, had waarschijnlijk andere gewoonten en zal een aantal hovelingen en bedienden hebben meegebracht die net

als hij de taal hier nog niet kenden. Mocht iemand hebben opgeschreven hoe dat er in de praktijk aan toeging, dan is dat niet bewaard gebleven. De krachtige aanpak van Jan II, nog tijdens zijn voogdij over Jan I in 1299 en als graaf vóór 1303, bij de aanvallen die van alle kanten op Holland en Zeeland plaatsvonden, leverde hem goodwill op. Zijn zonen Willem en Jan hielpen daarna nog om de Waalse dynastie in de *Lage Landen bij de Zee* geaccepteerd te krijgen. Mensen hier zullen Frans hebben geleerd (en Henegouwers Nederlands) en men zal heen en weer hebben gereisd. Hollanders en Zeeuwen zullen kennisgemaakt hebben met dat zo andere land en er misschien een band mee hebben opgebouwd. Maar hoe ver weg lag Henegouwen? Hoelang moest je reizen om er te komen? Wat trof je er aan?

Henegouwen

Le Quesnoy, de meest geliefde verblijfplaats van de Avesnes, ligt via de snelste route die de graven konden nemen maar 288 kilometer van Den Haag. Als je deze afstand zonder pauzes zou moeten lopen – en er zitten een paar flinke hellingen in als je in de Ardennen belandt – doe je er ongeveer zestig uur over. Bergen (Mons) en Valenciennes liggen wat dichterbij. In de veertiende eeuw waren de wegen echter een stuk slechter dan tegenwoordig en er waren veel minder bruggen. Dat zorgde voor vertraging. Niemand liep deze afstand natuurlijk achter elkaar in tweeënhalve dag. Als je wel ging lopen, waren er allerlei mogelijkheden om te rusten onderweg. Er waren herbergen in steden en dorpen, kastelen van (collega-)edelen, eigen bezittingen of gastenverblijven van kloosters.

De graven, die het hele jaar door van de ene residentie naar de andere trokken, liepen dat hele eind natuurlijk niet: ze reisden te paard. Dat ging niet per se sneller (behalve als je haast had), maar was wel comfortabeler. Boden legden deze afstand in een paar dagen af. Het gevolg van de graaf zat meestal ook te paard, maar er reden ook zwaarbeladen karren mee en er waren lieden die liepen; dat vertraagde dan weer. Dikwijls hadden de grafelijke karavanen geen haast en men stopte dan al voor het noenmaal, zo tussen twee en drie uur in de middag. De reizigers bleven dan tot de volgende ochtend vroeg op een van de vertrouwde pleisterplaatsen. Als daar dan ook nog vertier was, kon het wel twee of drie dagen duren voordat men verder trok. De graaf kon er bijvoorbeeld mensen te woord

Holland, Zeeland en Henegouwen

en de route langs de vaste pleisterplaatsen van Den Haag naar Valenciennes en Le Quesnoy rond 1300-1350

Route van Holland en Zeeland naar Henegouwen 1300-1350.

staan die een petitie kwamen aanbieden, hij kon er oorkonden bezegelen of er een middag gaan jagen.

Henegouwen is dus niet zo ver weg (zie de kaart). Meestal duurde het tussen anderhalf en twee weken, waarbinnen gemiddeld tussen de één en vier dagen niet werd gereisd, voor men op een van de plaatsen van bestemming was. Als de reizigers geen haast hadden, waren ze soms wel, heel ontspannen, een maand onderweg en als haast geboden was, kon het in een week. Willem III en Willem IV hadden vaak de neiging of voelden de noodzaak om af te wijken van de snelste route en even in Brabant of het Duitse Rijnland langs te gaan. De indruk bestaat dat ze zo'n omweg maakten met een klein gevolg en verderop weer aansloten bij de langzaam reizende karavaan. De route via, van of naar Zeeland was in kilometers ongeveer net zo lang, maar nam meestal meer tijd in beslag omdat men meerdere malen brede wateren zonder bruggen moest oversteken.

De route Den Haag-Valenciennes liep via Delft, Schiedam (later in de eeuw vooral Rotterdam), Dordrecht, Geertruidenberg, Breda, Hoogstraten, Zandhoven, Lier, Mechelen, Vilvoorde (met nu en dan een uitstapje naar Brussel), Halle, Nijvel (Nivelles) of Lessen (Lessines), Bergen (Mons) en dan was men bij het eindpunt Valencijs of Valenciennes. Le Quesnoy lag dan nog zestien à zeventien kilometer verder naar het zuidoosten. Andersom volgden ze dezelfde route. Degenen die de route van Valenciennes naar Middelburg aflegden, passeerden de plaatsen Aat, Lessen, Geraardsbergen (als men in oorlog was met Vlaanderen kon dat niet, dan sloeg men ergens in Brabant links af), Aalst, eventueel een tussenstop in Ninove, Dendermonde, Sint-Niklaas wellicht als rustplek, Hulst en dan met het veer Perkpolder-Hansweert over de Honte naar Goes en vandaar met het veer naar Arnemuiden en Middelburg. Daarvandaan kon men naar Zierikzee varen. Die plaats had over water een verbinding met Dordrecht. Van daaruit kon je per schip ook via Geervliet naar Schiedam en vandaar over land weer via Delft naar Den Haag. Of via het Westland, met name 's-Gravenzande en Loosduinen, naar de Haagse residentie.

Henegouwen (Hainault) ligt tegenwoordig deels in België en is daar een provincie. Het andere deel, waaronder Valenciennes en het geliefde slot van Le Quesnoy, ligt in Noord-Frankrijk (Departement Nord). Bergen (Mons) ligt in Wallonië. Men spreekt er voornamelijk Waals-Frans,

Henegouwen in de veertiende eeuw.

met al zijn dialecten, al zijn er wat plaatsen, zoals Halle, waar men meer Vlaams spreekt.

Het graafschap Henegouwen bestond en bestaat uit een heuvelachtige hoogvlakte die in de veertiende eeuw vooral in het zuiden en oosten dunbevolkt was. De westelijke grens, met Vlaanderen, werd gevormd door de Schelde (in het Frans Escaut), die helemaal naar Zeeland stroomt. In Henegouwen was hij echter moeilijk bevaarbaar; dat werd pas beter toen naast de Schelde diverse kanalen werden gegraven waardoor schepen via sluisen de hoogteverschillen konden overbruggen. Maar dat was (ver) na de middeleeuwen. Vanuit het hogere heuvelland in het oosten stroomde de Dender (Dendre) langs Ath naar het noorden. De Haine deed hetzelfde, maar deze kwam net boven Valenciennes in de Schelde uit. De Vlaamse naam voor deze rivier is de Hene, waaraan de gouw zijn naam te danken heeft; de rivier vormde de grens tussen de vroegmiddeleeuwse Henegouw ten zuiden en de Brabantgouw ten noorden ervan. Aan de overkant van de Schelde lag nog het kleine graafschap Oostervant (Ostrevant), dat in het westen werd begrensd door de rivier de Scarpe, die ook uitmondt in de Schelde. De oudste zonen van

de graven werden in de veertiende eeuw dikwijls, voordat ze hun vaders écht opvolgden, graaf van Oostervant. Na veel problemen in het verleden werd dit gebiedje van de Franse koning in leen gehouden, in tegenstelling tot de rest van het graafschap, dat een keizerlijk leen was en via de bisschop van Luik tot het Duitse Rijk hoorde.

Henegouwen was toen arm aan steden. Eigenlijk kon alleen het in het westen aan de Schelde gelegen Valenciennes zich meten met de Vlaamse of Hollandse steden. Dat was al sinds de twaalfde eeuw een zelfbewuste handelsstad die zo goed als onafhankelijk van de graven was. Die positie zorgde voor heel wat aanvaringen tussen de stad en de graaf, die vanwege de economische belangen toch altijd weer gesust werden. Daar konden de andere stadjes, zoals Aat (Ath), Avesnes, Bavay, Bergen (Mons), Binche, Bouchain, Chièvres, Edingen (Enghien), Lessen (Lessines), Maubeuge en Le Quesnoy niet aan tippen. Ze profiteerden echter wel van het feit dat ze aan de wegen naar de jaarmarkten in Frankrijk lagen. Valenciennes, en in mindere mate Maubeuge aan de Samber (Sambre), die naar de Maas stroomde, groeiden uit tot lakensteden die deze kostbare wollen stof tot ver in de omgeving verhandelden. Bergen, met zijn oude grafelijke burcht, was aanvankelijk vooral de regeringsstad van het graafschap, maar trok op den duur via zijn jaarmarkt ook handel aan. De graven verbleven er minder vaak, maar het was officieel wel de hoofdstad van het graafschap.

Halle, de eerste stad van Henegouwen die men tegenkwam na het passeren van de grens met Brabant, was weer een ander verhaal. Het was al in de veertiende eeuw een internationaal bekende en beroemde bedevaartsplaats. Net als in 's-Gravenzande stond hier in de hoofdkerk een door de heilige Elisabeth geschonken wonderdoend Mariabeeld. Het is het enige van de vier door haar geschonken beelden dat er nog is en het wordt nog steeds vereerd. De graven en gravinnen van Henegouwen, Holland en Zeeland bezochten het beeld graag en veel. Ze waren zelfs lid van een speciaal in 1306 opgerichte broederschap voor de verering van Onze-Lieve-Vrouw van Halle.

Henegouwen, dat al sinds de vroege middeleeuwen een eigen grafenhuis had, was een totaal ander land dan Holland of Zeeland. Het was heuvelachtig en bebost, had kleine landbouwpercelen, veel adellijke kastelen en in de bossen en op heuveltoppen stond een groot aantal kloosters en abdijen. Het meeste land was eigendom van adel en kerk.

CRISIS IN EUROPA, HOOGTIJ IN HOLLAND

Terwijl heel Europa grote rampspoed onderging, zoals hongersnood, pestperioden en oorlog, bouwden meerdere steden in het graafschap Holland een vooraanstaande positie op. Doordat de Hollandse graven en hertogen, aanvankelijk afkomstig uit het huis Henegouwen en later uit het Beierse huis, een stabiele regering konden onderhouden, floreerde de internationale handel en groeide de welvaart. Holland vergaarde een jaloersmakende voorsprong op de andere Nederlandse gewesten, een positie die het gebied in ieder geval in de geschiedenisboeken heeft weten te behouden.

In *Hoogtij van Holland* beschrijft Henk 't Jong een tamelijk onbekende periode in de geschiedenis van het graafschap Holland. Van bestuurders en steden tot politieke allianties en verschillende aspecten van het veertiende-eeuwse leven. Met dit overzichtswerk brengt 't Jong Holland in de late middeleeuwen naar het grote publiek.

Henk 't Jong is historicus, heraldicus, schrijver en blogger. In 2009 studeerde hij af aan de Universiteit Leiden met middeleeuwse geschiedenis als specialisatie. 't Jong debuteerde in 2018 met *De dageraad van Holland*. Sindsdien publiceerde hij *De oudste stad van Holland* en *De Tombe van Floris V*.

'Henk 't Jong is er goed in geslaagd om, hetgeen zijn bedoeling was, de vroegste geschiedenis van Dordrecht op een verantwoorde en leesbare manier toegankelijk te maken voor een brede groep geïnteresseerde lezers.'

– Holland Historisch Tijdschrift over *De oudste stad van Holland*

Uitgeverij Omniboek

WWW.OMNIBOEK.NL

NUR 684

ISBN 978 94 0191 853 4

9 789401 918534